

MILLIY XARAKTER YARATISHDA BADIY TILDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

G'ayratova Olima Gayrat qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: Salima Jumayeva

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti

[E-mail olimayratova@gmail.com](mailto:olimayratova@gmail.com)

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy xarakter yaratishda badiiy tildan foydalanishning ahamiyati xususida so‘z yuritiladi. Milliy xarakter yaratishda personajlar nutqi alohida ahamiyat kasb etadi. Personajlar nutqi badiiy asar tilining tarkibiy qismi bo‘lib, u tipikligi va individualligi, obrazlilik bilan har bir shaxsning dunyoqarashini, tajribasini, xulq-atvorini, ma’naviyatini, salohiyatini, deyarli, butun borlig‘ini mubolag‘ali va ishonchli qilib ko‘rsatadi. Milliy xarakter yaratishda adiblarning badiiy tildan foydalanish mahorati, detallarning qahramon ruhiyatini ochib berishdagi o‘rni, epik kechinmaning milliy urf-odatlar bilan boyitilgani misollar yordamida tahlil qilingan.

Kalit so‘z va iboralar: muallif, obraz, milliy xarakter, nutq, voqelik, maqol, milliy urf-odat, milliy qadriyat.

Abstract: This article talks about the importance of using artistic language in creating a national character. Speech of characters is of special importance in creating a national character. The speech of the characters is a component of the language of the artistic work, which, with its typicality and individuality, figurativeness, exaggerates and reliably shows the worldview, experience, behavior, spirituality, potential, almost the whole existence of each person. . The ability of writers to use artistic language in creating a national character, the role of details in revealing the psyche of the hero, and the enrichment of the epic experience with national traditions are analyzed with the help of examples.

Key words and phrases: author, image, national character, speech, reality, proverb, national tradition, national value.

Аннотация: В данной статье говорится о важности использования художественного языка в создании национального характера. Речь персонажей имеет особое значение в формировании национального характера. Речь персонажей является составной частью языка художественного произведения, которая своей типичностью и индивидуальностью, образностью преувеличивает и достоверно показывает мировоззрение, опыт, поведение, духовность, потенциал, почти все существование каждого человека. На примерах анализируются способность писателей использовать художественный язык в создании национального характера, роль деталей в раскрытии психики героя, обогащение эпического опыта национальными традициями.

Ключевые слова и фразы: автор, образ, национальный характер, речь, действительность, пословица, национальная традиция, национальная ценность.

Ma’lumki, har qanday nutq muayyan bir so‘zlovchi yoki yozuvchi tomonidan tinglovchi yoki o‘quvchiga qaratilgan matn ko‘rinishi hisoblanadi. Badiiy matnda

nutq estetik, ijtimoiy, axloqiy vazifalarni bajarib keladi. Aniqrog‘i, so‘zlar asosida shakllantirilgan badiiy matnda nutqning o‘rni qat‘iy, ma‘noli va ifodaviy bo‘lmog‘i lozimdir. Chunki, nutq vositasida badiiy obraz yaratiladi. Demak, badiiy asarda turli-tuman personajlar qatnashar ekan, albatta, ularning har biriga xos nutqi ham mavjud bo‘ladi. Personajlar nutqi badiiy asar tilining tarkibiy qismi bo‘lib, u tipikligi va individualligi, obrazlilik bilan har bir shaxsning dunyoqarashini, tajribasini, xulq-atvorini, ma‘naviyatini, salohiyatini, deyarli, butun borlig‘ini mubolag‘ali va ishonchli qilib ko‘rsatadi. Chunki badiiy asarda qatnashadigan har bir obrazning nutqida uning ruhiy kayfiyati, his-tuyg‘ulari ham aks etadi, shuning uchun ham so‘z – xarakter ko‘zguasi sanaladi.

Ta’kidlash joizki, badiiy asar tili – muallif nutqi va personajlar nutqi deb nomlanadigan, bir-biri bilan murakkab bog‘lanishda bo‘lgan ikkita katta qismdan iborat bo‘lib, personajlar nutqi muallif nutqi bilan bog‘liq holda ro‘yobga chiqadi. Biroq ayrim hollarda muallif nutqi asar qahramonlari va voqealar bayoni bilan bog‘lanmagan bo‘ladi. Bunda muallif nutqi lirik chekinishlardan iborat bo‘lib, bunday lirik chekinishlar muallifning munosabatini ifodalaydi, bayon qilinayotgan voqealarni izohlaydi, to‘ldiradi.

Badiiy asarda qatnashadigan personajlar nutqi muallif axloqiy qarashlari hamda ularning fikr va hissiyotini, turli hodisalarga bo‘lgan munosabatini ham anglatadi. Jumladan, Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” romanida Ali Qushchi Abdulatif oldidan boqqa chiqqanida uning qalbidan quyidagi o‘y-saboqlar kechadi:

“Hayhot! Kim aytmish, bu noraso dunyoda haq va adolat yo‘q deb. Bor. Kimki, bu dunyoda yomonlik qilsa – xoh shoh bo‘lsin, xoh gado jazosiz qolmaydi. Insonga aql va shuur shu maqsadda berilgankim, bu teran haqiqatni tushunsin. Kimki bu haqiqatga tushunmay, adolatsizlik yo‘lini tutar ekan, oxiri voy bo‘lishi muqarrar. Mana, shahzoda. Toju taxt va shon-shavkat ishqida o‘z padarini qatl qilishdan ham toymagan edi, allomalar sarvari yoqqan ilm mash‘alini so‘ndirib, Movarounnahrni zulmat qo‘yniga tashlagan edi, oqibati ne bo‘ldi? Bu foniy dunyoda ham haq va adolat bordur. Bundan mo‘minlarga qatlu qirg‘in keltirgan, mehr-shafqat o‘rniga jabru jafo, ilmi ma‘rifat o‘rniga zulmat urug‘ini sochgan hech bir kimsa intiqomsiz qolmaydur.” [1:309]

Yana bir misol: naql qilinishicha, “Bir donishmand shogirdining mustaqil hayotga ketar chog‘ida unga boshini ko‘rsatib ishora qiladi. Zukko shogird esa bunga javoban tilini chiqaradi. Donishmand yana bir marta boshini ko‘rsatadi. Shogird esa yana bir marta tilini chiqaradi. Bu holni kuzatib turgan boshqa shogirdlar buning ma‘nosini donishmanddan so‘rashganda, donishmand shunday javob beradi: “Men

unga inson boshini baland ko‘taradigan narsa nima?” deb savol berganimda, u menga “Til”, deb javob berdi. Men yana unga: “Boshga yetadigan narsa nima?” deb so‘raganimda, u yana bir marta “Til” deb javob berdi, deya izohlaydi”. [2:48]

Notiqlik san’atida notiq nutqining ta’sirchanligi degan ibora mavjud. Nutqning ta’sirchanligini oshirish so‘zlovchining lingvistik mahoratiga bog‘liq. Qolaversa, badiiy asarlar syujetida ishtirok etuvchi personajlarning har qanday ma’noni eng nozik, eng inju qatlamlarigacha ifodalab bera oladigan nutqlaridan ham nutqiy savodxonlik sabog‘ini olish mumkin. So‘z zargari Abdulla Qahhorning “Sinchalak” asarida Qalandarov Saidani ishdan haydash maqsadida unga “Ariza yozing” deb aytadi. Saida rozi bo‘lmagach, Qalandarov g‘ijinib:

– Bu yer yoqib qolgan bo‘lsa, er-per topib bera qolay, – dedi. Saida esa uning aftiga qarab:

– Men sizni faqat yaxshi paxtakor, deb bilar edim, boshqa kas(s)bingiz ham bor ekan, – deydi kesatib.

Ushbu gapda “kassbingiz” so‘zidagi bitta “s” tovushini ataylab qavatlantirish bilan asar qahramoni raqibiga nisbatan o‘zining salbiy fikrini, ya’ni salbiy munosabatini o‘ziga xos ta’sirchan tarzda bayon eta olgan.

Epik turning kichik janri bo‘lgan hikoyada inson hayotining muayyan bir lahzasi tasvirlangani uchun, ayni lahza shu darajada yorqin ifodalanishi zarurki, unda hamma so‘zlar badiiy “yuk” tashishi, “so‘z isrofgarchiligiga sabab bo‘ladigan ortiqcha detallar ham bo‘lmasligi” e’tibor qaratiladi. Bu haqiqatni Abdulla Qahhor “O‘qish-o‘rganish” maqolasida A.P.Chexovning “Chinovnikning o‘limi” nomli g‘oyatda siqiq, quyuq yozilgan hikoyasi misolida asoslaydi. Adib shunday yozadi:

“Hikoyani “sersuv” (ko‘p suvli) qiladigan narsalardan biri ko‘rsatish o‘rniga so‘zlab berishdir. Agar Ochumilovning “Buqalamun” ekanini uning so‘zlari orqali ko‘rsatilmasa, muallif tomonidan ta’riflansa, dunyo-dunyo so‘z ketar edi. Chexov buni aytib bermasdan, Ochumilovning o‘z so‘zi bilan ko‘rsatadi.

Ochumilovning dastlabki fikri:

“– Itni o‘ldirish kerak, quturgan bo‘lsa ham ajab emas”.

It generalga qarashli, deyilgandan keyin:

“– It nozik, sen ho‘kizday, bo‘yingni qara! ”

Yana it generalniki emas, deyilgandan keyin:

“– Generalning itlari qimmatbaho zotli edi. Bu bo‘lsa, egasiz daydi itga o‘xshaydi. Epaqalik yungi ham yo‘q. Shunday bema’ni itni ham saqlaydimi kishi!”

Yana, it generalniki, deyilgandan keyin:

“– Balki qimmatbaho zotli itdir”.

Oshpaz, it generalniki emas, degandan keyin:

“– Bu egasiz, daydi it”.

It generalning akasiga qarashli ekani ma’lum bo‘lganda:

“– Yaxshigina it ko‘rinadi. O‘lguncha yugurdak ko‘rinadi”.

Mana bu dialoglarga muallifning hech qanday izohi kerak emas. Bu dialoglar ham voqeani siljitadi, ham hikoya qahramoni Ochumilovni xarakterlaydi.

Badiiy asarda qatnashadigan personajlar nutqini ham hayotiylik, ham badiiylik nuqtai-nazaridan tahlil qilish jarayonida muallifning badiiy mahorati va axloqiy qarashlari ochiq-lana boradi. Aniqrog‘i, personajlar nutqi muallif obrazini idrok etishga, muallifning niyati va ma’naviy olamini anglashga, asar jozibasini ta’minlaydigan jihatlarni aniqlashga qaratilgan bo‘ladi. Yozuvchi – muallif doimo minglab so‘zlar ichidan eng keragini tanlaydi; zargarona tanlangan ana shu so‘zlar qahramon va sharoitning mazmuni (g‘oyasi), holati bilan chambarchas bog‘lanishi, aniq estetik maqsad (mazmun)ni voqe qilishi shart. Bundan har qanday so‘z badiiy asarda o‘z “yuki”ga ega bo‘lishi kerak, degan qoida kelib chiqadi. Muallif barcha asarlarining hikoyachisi bo‘lganligi sabab, u har bir personajning o‘y-kechinmalarini, fikr-mulohazalarini, harakatlantiruvchi muhitning shart-sharoitlarini, muomala – munosabatlarini ta’rif-tavsiflash, ko‘rsatish orqali hammasini bir maqsadga – asarda ifodalanayotgan fikr – g‘oyani ro‘yobga chiqarish uchun harakatga keltiradi. Bu harakatning zarur ikir-chikirlarigacha tasvirleydi. Ayni paytda, tasvirlanayogan hamma narsa (obraz, muhit, tafsilot, detal)ga munosabatini bilvosita bildiradi Adabiyotshunos S. Mamajonov “Lirik olam, epik ko‘lam” kitobida shunday yozadi: Sh. Rashidovning “G‘oliblar”, “Bo‘rondan kuchli” asarlarida muallif nuqtai nazari bilan bosh qahramonlar nuqtai nazari, ular ovozi jips qo‘shilib ketgan. Muallif ovozida xalqning fikri, nuqtai nazari, personajlar nutqida muallif ovozi doim ishtirok etadi. Quyidagi parchada haqiqatan ham qahramonlar kechinmasi, holati, kayfiyati birlashib ketganday: Pogodinlar o‘zlari hal qilgan ulug‘vor ishlarga nazar tashlar ekan, behad quvonadilar, qonuniy g‘ururlanadilar, inson qudratining va irodasining cheksizligiga qoyil qoladilar; bu nuqtai nazar ayni chog‘da yozuvchining shaxsiy tuyg‘usi, nuqtai nazari tarzida ham yangraydi. Muallif na “qahramonlarni o‘ylaydi”, “dilidan o‘tkazadi” degan jumla-izoh beradi, na bevosita o‘z tilidan aytayotganini ta’kidlaydi. U shunday bir shakl va oxangda so‘zlaydiki, muallif bilan personajlar birlashib – xor bo‘lib so‘zlayotgandek tuyuladi:

“Mana endi ularning oldida umr buyi birinchi marta haydalgan va eqilgan yerlar, birinchi marta odamzod qo‘li bilan parvarish qilingan va ardoqlangan yerlar yastanib

yotibdi. Modomiki shunday ekan, inson o‘zi bilan, odam bolasi bilan faxrlanmay bo‘ladimi? Inson degan so‘zning mag‘rur jaranglashi shundan emasmi? Haqiqat bu!

Ha, endi bu yerlarni qadimiy yerlar deb bo‘lmaydi. Endi bu inson irodasi bilan asriy uyqusidan uyg‘ongan, birinchi bor haydalib tanasiga shabada tekkan, bag‘riga urug‘ tashlangan, butun vujudi, husn-jamoli tubdan o‘zgartirilgan, qaytadan dunyoga kelgan yangi yer bu! Yangidan ochilgan bu yer! Navqiron yer bu!

Mo‘jiza yaratildi: o‘tzor va butazor bo‘lib yotgan yovvoyi yerlar birdaniga hosildor yerlarga aylantirildi. Yashardi va go‘zal bo‘ldi, endi u bahorga o‘xshaydi, kelinchakka o‘xshaydi.

Axir bu mo‘jiza emasmi? Axir bu inson faxri emasmi?..

Badiiy asarda qatnashadigan bosh qahramon bilan muallif nutqining yaqinligining ildizi ularning hayotga qarashidagi yagonalik – bir xil pozitsiyada turishlariga borib tutashadi. Bosh qahramon nutqining muallif nutqi kabi ko‘tarinki, hatto shoirona ohangda bo‘lishining asosi ham xuddi shu yerda bo‘lsa kerak...” [3:318]

Keltirilgan misoldan ham ko‘rinayaptiki, muallif Sh.Rashidov o‘z so‘zlarini qahramonga yuklaydi, o‘zi qahramon qiyofasiga to‘liq singmaydi. Xuddi shunday holatni ko‘plab asarlarda ko‘rishimiz mumkin. Jumladan, M.Y.Lermontovning “Zamonamiz qahramoni” asarini tahlil qilib, V.G.Belinskiy “u (muallif) tomonidan tasvirlangan xarakter... shunchalik unga yaqinki, undan o‘zini ajratishga va obyektivlashtirishga kuch topa” olmaganligini ta’kidlaydi. Buning sabablari nimada? Sababi muallif va personajning “hayotga qarashdagi yaqinligi”dir. Muallif fikri, so‘zi, xatti-harakatining personaj ichki dunyosi mazmuniga to‘liq mosligidir.

Dramatik turdagi asarlarda esa personajlar nutqi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Chunki, muallif bayon qilishga ham, munosabat bildirishga ham, tasvirlashga ham haqli bo‘lmagan ushbu adabiy turda nutq deyarli barcha vazifani o‘z zimmasiga oladi:

“ – Tingla, Mirzo, men saroyning tantiq nuriman. Aybimmi yo egnimdagi bu zar, bu kimxob,

Men ham inson shuurining merosxo‘riman!

Tingla, Mirzo, mana buni deydilar qiyos,

Bu – Buxoro Malikasin yurak ifshosi:

Sen – tubansan, u-chi, yuksak, sen – xok, u – quyosh,

Sen – gadosan, u – tafakkur mulkin podshosi.

Inson – Hazrat! Inson – kabir! Bu gapni, ammo Uqqandirman na padarim va na onadan. Aqidamni toptama sen, men uni zero, Topgan edim sen yoqqan ul kutubxonadan ” [4:380]

Badiiy asarda qatnashadigan personajlar o‘zlarini o‘zlari va bir-birlarini so‘z orqali ochadilar. Dramada gaplar – sodda, qisqa va ravon bo‘ladi. Ularda tomoshabin tushunmaydigan bironta ham so‘z yoki ibora qo‘llanilmaydi. Shu jihati bilan u roman, povest, hikoya va she‘riy asarlardan tubdan farq qiladi. Shuningdek, dramatik asar qahramonlarining nutqi epik asar qahramonlarining nutqiga nisbatan dinamik hisoblanadi. Dramatik nutqqa doir yana bir jihat shundaki, bunda asar tili, albatta, bir qadar ko‘tarinki, aytilishi jarangli, eshinishi aniq bo‘lishi lozim. Nutqning aniqligi, uslubi, temp, ritm va pauza katta ahamiyatga ega. Chunki u sahnada qo‘yilishi zarurligi, tomoshaxonaning turli burchaklarida o‘tirganlarga eshinishi uchun ayni shunday xususiyatlarga ega bo‘lishi joiz. Drama qahramonlari quyuq tuyg‘ular, hissiyotlar bo‘roni og‘ushida yashaydilar, kuchli to‘qnashuvlarni boshdan kechiradilar, keskin va ta’sirchan tilda so‘zlashadilar, har qanday voqea-hodisaga keskin va kutilmagan munosabat bildirishga moyil bo‘ladilar.

Xulosa qilib aytganda, til – nutq vositasida badiiy obraz yaratiladi. Obrazlar nutqi badiiy asar tilining tarkibiy qismi bo‘lib, u tipikligi va individualligi, obrazlilik bilan har bir shaxsning dunyoqarashini, tajribasini, xulq-atvorini, ma’naviyatini, salohiyatini, deyarli, butun borlig‘ini mubolag‘ali va ishonchli qilib ko‘rsatadi. Chunki badiiy asarda qatnashadigan har bir obrazning nutqida uning ruhiy kayfiyati, his-tuyg‘ulari ham aks etadi, shuning uchun ham so‘z – xarakter ko‘zgusi sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yoqubov O. “Ulug‘bek xazinasini”. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1994.
2. Bobolardan qolgan naqlar. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1998.
3. Mamajonov S. Lirik olam, epik ko‘lam. –T.:Fan, 1979.
4. Oripov A. “Hakim va ajal”.Tanlangan asarlar. 4 jildlik. 1-jild. –T.: G‘afur
5. G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2001.